

The Gleaner

Vol 19 (1993)

In Memoriam of C. Th. Dimaras

Η στάθμιση του ποιοτικού και η περιοδίκευση στην ιστορία

Κ. Θ. Δημαράς

doi: [10.12681/er.256](https://doi.org/10.12681/er.256)

To cite this article:

Δημαράς Κ. Θ. (1993). Η στάθμιση του ποιοτικού και η περιοδίκευση στην ιστορία. *The Gleaner*, 19, 9-15. <https://doi.org/10.12681/er.256>

Η ΣΤΑΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΠΟΙΟΤΙΚΟΥ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟ ΘΕΜΑ ΠΟΥ ΕΧΩ την τιμή να πραγματευθῶ συντόμως σήμερα ἐμπρὸς στὸ ἐπίλεκτο ἀκροατήριό μας εἶναι Ἡ στάθμιση τοῦ ποιοτικοῦ καὶ ἡ (ἢ ἀνάγκη τοῦ νοῦ γιὰ τὴν) περιοδίκευση στὴν ἱστορία.* Νομίζω σκόπιμο νὰ ἀναπτύξω, προσθέτω καὶ πάλι, σύντομα, τὸν τίτλο αὐτόν: «Ἀρχὴ σοφίας ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις», εἶπε ὁ Ἐπίκτητος.

Ἡ ἐποχὴ μας, στὸν χῶρο τῆς ἱστοριογραφίας, ἢ, καλύτερα νὰ ποῦμε, τῆς ἱστοριονομίας, ἔθεσε, καὶ ἐπροσπάθησε νὰ ἐπιλύσει ἓνα πρόβλημα: πῶς νὰ ἐπιβληθεῖ στὴν μελέτη τῆς ἱστορίας, ὡς κέντρο ἀναφορᾶς, ἡ ποσοτικὴ ἀνάλυση, ἡ στάθμιση, τὸ ἀντικειμενικό, δηλαδή, τεκμήριο, σὲ ἓναν χῶρο, ὁ ὁποῖος πάντοτε ὑπάρχει κίνδυνος νὰ ὑποστῇ διάβρωση, ἀπὸ στοιχεῖα ἀστάθμητα, τοῦ υποκειμενικοῦ κόσμου.

Ἄλλὰ, στὸ μεταξὺ, παρακαλῶ νὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ διακόψω τὴν λογικὴ ροὴ τῆς ὀμιλίας μου, γιὰ νὰ κάνω δύο παρεκβάσεις· δὲν θὰ τριτώσω. Καθένας ἀπὸ ἐμᾶς ἔχει τις συγγραφικὲς του ἀδυναμίες. Πρέπει νὰ ἀναγνωρίσω ὅτι μία ἀπὸ τις ἀδυναμίες μου εἶναι ἡ χρῆση τῶν παρεκβάσεων. Πάντως, ἄς ἐπικαλεσθῶ ἐδῶ τὴν γνώμη ἑνὸς ἱστοριογράφου, τοῦ Ἀνδρέα Μουστοζύδη, τὸν ὁποῖο δὲν τιμῶ ἰδιαίτερος, ἀλλὰ ποῦ εἶχε καὶ πείρα ζωῆς καὶ μακρὰ ἀπασχόληση γύρω στὰ θέματά μας. Ὁ κερκυραῖος λόγιος, τὸ 1856, πλάθοντας μία καινούρια λέξη, ἓναν νεολογισμό, γράφει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπαιτοῦμε πάντοτε ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τὸ ἀπαρέκβατον· καί, ἀληθινά, πιστεύω, μὲ τὸν παλαιὸ διδάσκαλο ὄλων μας, τὸν Διονύσιο Diderot, ὅτι ἡ παρέκβαση συχνὰ εἶναι κάτι σὰν τὸ ὑστερόγραφο στὶς ἐπιστολές: τὸ καίριο σημεῖο τῶν γραπτῶν ἢ προφορικῶν διαβιβάσεων τοῦ στοχασμοῦ μας. Ἄς εἶναι· νεολογισμό, ἀφοῦ εἴμαστε σ' αὐτὸ τὸ θέμα, νεολογισμό ἀπαντοῦμε στὸν Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο, ὁ ὁποῖος, πολὺ ὠραῖα, τὸ 1852, προκειμένου νὰ ἐκφράσει μονολεκτικὰ τὴν ἔννοια τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, εἰσάγει, ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον, ὅπως ἐχαρκτήρισε τὴν πρότασι,

* Σημ. τοῦ ἐκδ.: Τὸ κείμενο τοῦ λόγου ποῦ ἐκφώνησε ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς ὅταν, στὶς 19 Ὀκτωβρίου 1987, ἀνακηρύχθηκε ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

τὸν ὄρο *ιστοριονομία*: ὄρο λαμπρό, σύμφωνο μὲ τοὺς γλωσσικούς μας κανόνες, καὶ μάλιστα, μὲ τὸν πρῶτιστο γλωσσικό μας κανόνα, τὴν ἀναλογία. Αὐτὸν ἐπρόβαλα, ὑπαινικτικά, ἀλλὰ καὶ θεληματικά, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου μας.

Ἐτελειώσαμε ἐδῶ τὴν διπλὴ παρέκβασή μας. Ἐλέγαμε, λοιπόν, γιὰ τὴν ἀνάγκη τὴν ὁποία ἔνωσε ἡ νέα ιστοριογραφία, νὰ ὑποκατασταθεῖ ἡ, πάντοτε ἀυθαίρετη, ποιητικὴ κρίση, μὲ τὴν, ἀντικειμενικὴ, ποσοτικὴ μέτρηση. Νομίζω ὅτι ἡ ροπὴ αὐτὴ, ἐρχομένη, μάλιστα, ἀμέσως ἀφοῦ ἐφανερώθηκαν οἱ ὑπερβολές καὶ τὰ ξεχειλίσματα τῆς ρωμαντικῆς ιστοριογραφίας, εἶναι φρόνιμη καὶ δικαιολογημένη. Ὡστόσο, ἐνῶ, ὅπως θὰ ἐκθέσω συνεχίζοντας, συμφωνῶ μὲ τὴν ἀρχή, δὲν συμφωνῶ μὲ τὴν καθιερωμένη ἐφαρμογὴ τῆς. Σὰν συνέπεια μιᾶς ἀδηλῆς σχετικῆς συμφωνίας, ἀντὶ νὰ γίνῃ προσπάθεια τέτοια ὥστε νὰ κατασταθεῖ δυνατὸν νὰ γενικευθεῖ ἡ ποσοτικὴ θεώρηση (καὶ λέω, μονολεκτικά, *στάθμιση*) σὲ ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς ιστορίας, ἀντιθέτως, ἀπλῶς ἐπεριορίσθηκαν τὰ ἀντικείμενά της. Παρέμειναν, λοιπόν ἔτσι, στοὺς χώρους ἐνὸς ζωηροῦ τομέα τῆς ιστοριογραφίας, ὡς μόνα ὕλικά μελέτης, ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι δεκτικὰ τῶν παραδοσιακῶν ποσοτικῶν μετρήσεων. Ἀποκλείονται, δηλαδή, γιὰ τοὺς ὁπαδούς αὐτῶν τῶν ἀκραίων τάσεων ὅλοι, σχεδόν, οἱ τομεῖς ὅσοι ἀναφέρονται στὴν παιδεία. Ὅταν ὅμως ἀναλογισθοῦμε πόσο σημαντικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου, συχνὰ δεσμευτικὲς τῆς ιστορίας γιὰ αἰῶνες, ἐξορίζονται ἀπὸ αὐτὴν μὲ μιὰ τέτοια μεθόδευση, καταλαβαίνουμε ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐπιδιωχθεῖ κάποια θεραπεία τοῦ πράγματος. Ἡ ἀρχὴ τοῦ τίτλου μας, ἡ *στάθμιση* τοῦ ποιητικοῦ, ἀναγγέλλει τοῦτο: ὅτι ἡ μελέτη μας ἐρχεται νὰ προσφέρει, ἴσως, λύση στὴν ἐμπλοκὴ αὐτὴν.

Τὸ δεῦτερο σκέλος τοῦ τίτλου μας εἶναι ἡ περιοδίκευση. Ὡς πρὸς τοῦτο δὲν νομίζω ὅτι χρειάζεται νὰ μακρηγορήσουμε: μέσα στὸ νόημα τῆς ιστορίας, αὐτόματα, ὁ ιστοριογράφος εἰσάγει τὴν ἔννοια τῆς περιόδου, τῆς τομῆς, σὲ βιβλία, τμήματα, κεφάλαια. Ἐκεῖ, ἂς ποῦμε ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Θουκυδίδη, ἀλλὰ καὶ ἐνωρίτερα, πλάθει, ἢ δανεῖζεται τὰ σχήματά του: μικρὲς διαιρέσεις, ὅπως εἶναι κατὰ τὶς ὥρες τοῦ ἔτους, ἢ πιὸ μεγάλες, ἐξαρτημένες ἀπὸ κάποια μέτρηση τῶν ἑκατονταετηρίδων, ἢ, μὲ ἀκόμη μεγαλύτερες ἐνότητες, σὲ αἰῶνες (ὅπως τὶς εἶπαν κι αὐτές, πολὺ μακρότερες ἀπὸ τὶς ἑκατονταετίες): ὁ χαλκὸς αἰώνας, ἀργυρὸς αἰώνας, χρυσοῦς αἰώνας κτλ. Δηλαδή, σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ἢ σὲ ὁποιοσδήποτε ἄλλες ἀναλογες, *στάθμιση* δὲν ὑπάρχει: κάθε φορὰ ἡ περιοδίκευση ξεκινάει ἀπὸ μιὰ καλὴ θέληση τοῦ ιστοριογράφου, νὰ συμμορφώσει τὸ ἔργο του σὲ κάποιες

ένότητες, συχνότερα, αλλά όχι πάντα, υποταγμένες σε ημερολογιακές θεωρήσεις, ή και σε άλλες που φθάνουν ως την απόλυτη αυθαιρεσία. Η αιτία του φαινομένου είναι ότι, κατά κανόνα, οι διαιρέσεις αυτές, όποιες κι αν είναι, συνδέονται λίγο ή πολύ με την ποιοτική θεώρηση της ιστορίας. Το σκέλος, λοιπόν, αυτό, το δεύτερο, του τίτλου μας, το αναφερόμενο στην περιοδίκευση της ιστορίας, σκοπό έχει, επίσης, να προτείνει τομές του ιστορικού χρόνου βασισμένες σε αντικειμενικά στοιχεία, δηλαδή, και πάλι, σε μία στάθμιση.

Έτσι, νομίζω, με τις εξηγήσεις όσες έδωσα, δικαιολογείται ο διπλός χαρακτήρας του τίτλου. Όστόσο, ο τίτλος αυτός, τελικά, ξαναγίνεται έναϊος, αφού ή στάθμιση του ποιοτικού και ή περιοδίκευση της ιστορίας παρουσιάζεται να έχουν έναν κοινό παρονομαστή, ή, αν θέλετε, να επιλύονται με μία και μόνο —την ίδια, αντικειμενική— μεθόδευση, μία μέτρηση. Έτελείωσα εδώ την ανάλυση του τίτλου μας.

Πραγματικά, από πολλά χρόνια (από τον καιρό, τέλος πάντων, όπου, με κάποιον τρόπο, αποδεδεσμεύθηκα από τις θεωρίες ένιων διδασκάλων μου), με απασχόλησαν αρκετά ζητήματα αναφερόμενα στην θεωρία των ιστοριογραφικών μελετών. Όπως συμβαίνει συχνά σε τέτοιες περιπτώσεις, άλλστε, με την πρόοδο της έρευνας, διαπιστώνει κανείς ότι του παραδόθηκαν δύο διαφορετικά προβλήματα σαν να ήταν ένα και μόνο, ή αντίθετα ότι του παραδόθηκαν ως δύο προβλήματα χωριστά, απλώς δύο απόψεις, δύο πτυχές, δύο πλευρές, ενός και μόνου προβλήματος, οι όποιες, με άλλους λόγους, επιλύονται με την ίδια συλλογιστική. Η παρατήρησή μου αναφέρεται στην σύζευξη των δύο σκελών για την οποία σ'ς έμιλησα: έχουμε να κάνουμε, αφενός με την ανάγκη να σταθμίζουμε ό,τι εισάγουμε στην επιστήμη μας, ώστε ο λόγος μας να γίνεται μεταβιβαστός, και αφετέρου να κατατέμνουμε την ένότητα της ιστορίας, για να μπορέσουμε να καταστήσουμε μεταβιβαστές τις διαδοχικές εικόνες που απαρτίζουν τελικά την ιστορική ροή. Δηλαδή, και στις δύο περιπτώσεις, έχουμε να εφαρμόσουμε μετρήσεις σε παραστάσεις που φαίνεται να ανήκουν στους κόσμους του αστάθμητου, συνεπώς του άμεταβίβαστου.

Η έννοια της περιόδου στην ιστορία είναι, βεβαίως, αίτημα, απαίτηση, του νοῦ: ο άνθρωπος δέν μπορεί να συλλάβει την ρευστότητα των φαινομένων, καθό ρευστότητα, όπως δέν μπορεί να συλλάβει το γίνεσθαι καθό γίνεσθαι. Ο νοῦς μας, δηλαδή, όπως και το μάτι μας, πιάνει μόνο το στατικό. Έτσι, για την όρασή μας έφευρέθηκαν μηχανεύματα που επιτρέπουν, με την γοργή παρουσίαση μιᾶς σειράς από εικόνες, να φθάνουμε

στην παράσταση τῶν κινήσεων. Φυσικά, πρόκειται, μιλοῦμε ἐδῶ, γιὰ τὸν κινηματογράφο, καί, πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ἀκόμη, γιὰ τὶς lanternes magiques, τὰ παιγνίδια, ἔπου ἡ γοργή ἐναλλαγή δύο εἰκόνων μᾶς ἔδινε μιὰ τρίτη, στὴν ὁποία συνδυάζονταν οἱ δύο πρῶτες. Καί στίς δύο αὐτὲς περιπτώσεις, ἡ βάση εἶναι νὰ φέρνουμε διαδοχικὰ στὸ ὀπτικὸ πεδίο εἰκόνες με ταχύτητα τέτοια ὥστε πρὶν νὰ σβήσει ἡ μία αἴσθησις, νὰ ἔρχεται καὶ νὰ πέφτει ἐπάνω της μία ἄλλη, δημιουργώντας ἔτσι συνέχεια ἀπὸ πολλές διαδοχικὲς ἀσυνέχειες.

“Ὅ,τι συμβαίνει μετὰ τὴν ὄραση, συμβαίνει καὶ μετὰ τὴν νόηση. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἰσόπεδη, εὐθύγραμμη: ἔπου, κατὰ τὴν διαδοχὴ τοῦ χρόνου, δὲν ὑπάρχουν αἰχμές, ἔπου, δηλαδὴ, δὲν παρουσιάζεται κίνηση, μεταβολή, ἐκεῖ δὲν ἔχουμε καὶ ἱστορία. Ὁραῖα, καὶ διακριτικά, ἔπως ἐπεκράτησε νὰ λέμε, γιὰ τὸν παρακμασμένο, ἀκίνητο, ἑλληνισμό, οἱ “Ἕλληνες ἡσυχίαν ἤγον. Δηλαδὴ, ἡσυχίαν ἄγω, ἡσυχάζω, δὲν κινεῖμαι, δὲν ἔχω, δὲν κάνω, ἱστορία. “*Ἡσυχίαν ἄγειν*” ἡ εὐχή στὴν Αἰολία ἢ καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἡ αὐστηρὴ σύσταση τῆς ἐξουσίας πρὸς τοὺς φιλοστράτους.

Πρέπει, λοιπόν, μέσα ἀπὸ τὴν κίνηση, ὁ ἱστοριογράφος νὰ ἀνακαλύψει τὴν ὑπαρξὴ εἰκόνων, ἃς ποῦμε, στατικῶν παραστάσεων, ἔτσι ὥστε, ἡ φαινομενικὰ αὐθαίρετη περιοδίκευσις, τὴν ὁποία εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ προσφέρει σὲ ὅσους τὸν μελετοῦν, νὰ ἀνταποκρίνεται, σὲ κάθε περιοδικὴ τομῆ, μετὰ κάποια πραγματικότητα. Ὅμως ἡ κίνηση γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε, ἢ μεταβλητότητα, δὲν παρουσιάζεται ἴσα κατανεμημένη μέσα στὴν ἱστορία. Ξέρουμε ὅτι σὲ κάποιες ἐποχὲς τὰ διαδοχικὰ φαινόμενα ἔρχονται μετὰ γρήγορο ρυθμὸ, καὶ σὲ ἄλλες, ἐπιβραδύνεται τόσο ὁ ρυθμὸς, ὥστε στὸ τέλος νὰ μπορούμε σωστὰ νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν ἡσυχία τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων. Γιὰ νὰ παραστήσουμε αὐτὲς τὶς ἀνισες διαδοχῆς, πολλές εἰκόνες μπορούν νὰ μᾶς χρησιμεύσουν. Ἐχω, κατὰ καιροὺς, προτείνει διάφορα σχετικὰ σύμβολα. Ἴσως αὐτὸ νὰ ἐννοοῦσε ὁ Σωκράτης ὅταν ἐδίδασκε ὅτι «οὐ μόνον περὶ τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ αὐτὰ λεκτέον». *Τὰ αὐτά*, ὅχι μετὰ τὸν ἴδιον τρόπο· θὰ ἀνανεώνουμε κατὰ καιροὺς ἢ θὰ ἐναλλάσσουμε τὰ σύμβολα ἔτσι ὥστε νὰ προκαλοῦμε ξανά καὶ ξανά τὴν φαντασία τοῦ ἀναγνώστη μας, τοῦ ἀκροατῆ μας: ἂν τὸ ἓνα σύμβολο δὲν τὸν ἀγγίζει, ἴσως τὸν ἀγγίζει τὸ ἄλλο. Σὲ τοῦτο, ἄλλωστε, ἡ ἐμπειρία μας προσθέτει καὶ μιὰ ἄλλη σκοπιμότητα, ποὺ μᾶς τὴν δίνει ἡ ψυχολογία τοῦ ἀναγνώστη (ἂν θέλετε, μπορούμε νὰ λέμε πάντοτε καὶ τοῦ ἀκροατῆ): ἡ προσοχή μας, καὶ αὐτὴ ἔπως ἡ ἱστορία, δὲν εἶναι ἰσόπεδη καὶ εὐθύγραμμη· ἄλλοτε ἐντείνεται, ἄλλοτε πέφτει, ὥσπου φθάνει κάποτε, ἀλλοίμονό μας, στὴν, γνωστὴ μας πλέον, ἡσυχία. Ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωσμάτων μας ὅ,τι διατηροῦμε

εἶναι ἓνα ἐλάχιστο ποσοστό· τὸ ὑπόλοιπο πέφτει στὸ ἀσύνηδὸ μας, καί, σὲ κάποιες περιπτώσεις, ἐμφανίζεται πάρωρα, ἢ ἄλλοτε χάνεται γιὰ πάντα. Καλὸ εἶναι λοιπὸν νὰ ξαναερχόμαστε στὶς ἴδιες ἔννοιες παραστημένες κά-
θε φορά μὲ διαφορετικὰ σύμβολα, ἔτσι ὥστε ἡ ἢ καινούρια διατύπωση νὰ ἔρχεται πρωτόγνωρη στὴν συνείδηση τοῦ ἀκροατῆ, εἴτε νὰ προσθέτεται στὶς παλαιότερες ἐμπειρίες καί, συνεπῶς, νὰ τὶς ἐνισχύει. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς χῶρος στὸν ὁποῖο βρισκόμαστε, προκαλεῖ μία σχετικὴ παρατήρηση. Πολλοὶ ἀπὸ τὸ ἀκροατήριό μας, εἴτε ὡς πομποὶ εἴτε ὡς δέκτες, θὰ ἔχουν προ-
σέξει ὅτι οἱ διδακτικὲς ἀνάγκες ἐπιβάλλουν καί στὴν διδασκαλία αὐτὲς τὶς ἐπαναλήψεις, πὺ προσφέρονται σὲ ἀντίστοιχες σκοπιμότητες. Οἱ ἐμ-
πειροὶ διδάσκαλοι γνωρίζουν ὅτι τὸ μάθημα ἔχει ἓναν, δύο τὸ πολὺ πυρῆ-
νες, γύρω στοὺς ὁποίους περιστρέφεται ὁ λόγος, μὲ διαδοχικὲς σειρὲς ὁμοκέντρων διατυπώσεων. Δὲν εἶναι μονόδρομος· οὔτε πρέπει, οὔτε μπο-
ρεῖ νὰ εἶναι.

Προκειμένου, λοιπὸν, νὰ εἰκονίσω τὶς εἰδικὲς αὐτὲς λειτουργίες τῆς ἀνισης ροῆς τὴν ὁποία παρουσιάζει ἡ ἱστορία, εἶχα, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, θυμίσει ἓνα μηχάνημα πὺ λέγεται θερμογράφος. Ἐγγράφει σὲ ἐλισσομένη χάρτινη ταινία, τοὺς ἐλάχιστους κραδασμοὺς στὴν θερμοκρασία τῆς ἡμέ-
ρας, καί συνάμα τὶς μεγάλες καμπύλες: τὴν κατώτατη καί τὴν ἀνώτατη σὲ κάθε μέρα. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ μᾶς δίνει καλὰ καί τὶς συνεχεῖς μικρὲς μετα-
βολὲς στὴν ἱστορία, καί τὶς μεγάλες. Μποροῦμε, σὲ κάποια στιγμή, σὲ στιγμή μεγάλων μεταβολῶν, δηλαδή, ἀπαντώντας τὸ ἀνώτατο σημεῖο μιᾶς καμπύλης, νὰ θεωρήσουμε ὅτι οἱ δύο πλευρὲς τῆς καμπύλης αὐτῆς, ἢ ἀνιούσα καί ἢ κατιούσα μέσα στὸν χρόνο, ἐκφράζουν δύο στιγμὲς τῆς ἱστορίας, μὲ, ἀνάμεσά τους, οὐσιώδη στιγμή καμωμένη ἀπὸ τὴν, ἐνισχυμέ-
νη, προσφορὰ πὺ ἔρχεται, καί τὴν, ἀποδυναμωμένη, προσφορὰ πὺ φεύγει.

Ἡ στιγμή αὐτὴ, τῆς ἀκμῆς ἑνὸς φαινομένου, τοῦ ὁποίου δὲν ἔχουμε νὰ κρίνουμε τὴν ἀξία, παρὰ μόνο τὸν δυναμισμό, εἶναι ἰδανικὴ γιὰ μία τομὴ τῆς ἱστορίας, ὅπως, καί ἀνάλογα, στιγμὲς ἀντίστροφες πὺ προηγῆθη-
κε μία κατιούσα καί ἀκολουθεῖ μία ἀνιούσα, μποροῦν καί αὐτὲς, ἀγκαλιὰ καί πὺ δύσκολα, γιὰ λόγους πὺ θὰ ἦταν ἄσχετοι μὲ τὸ θέμα μας, μπο-
ροῦν, καί αὐτὲς, ὅπωςδήποτε, νὰ ἀποτελέσουν σημεῖα τομῶν, δηλαδή προσφέρονται στὴν περιοδικεὺση: Αὐτὸ εἶναι πὺ δύσκολο, ἀλλὰ δὲν ἀπο-
κλείεται.

Ἄλλη εἰκόνα, ἡ χρωστικὴ: τὰ κινήματα, οἱ ἰδέες, οἱ μόδες, ἀρχίζουν συνήθως ἀπὸ πολὺ ἀραιὲς ἐκδηλώσεις, οἱ ὁποῖες ὀλοένα πληθαίνουν, πυ-
κνώνουν, φθάνουν σὲ μία ἀκμὴ καί ὕστερα λιγοστεύουν ὥσπου κάποτε χά-
νονται εἴτε ἀφήνουν πολὺ ἀμυδρὰ ἰχνάκια. Καί αὐτὰ τὰ φαινόμενα προσφέ-

ρονται για να τα χρησιμοποιήσουμε ως δείκτες για την περιοδίκευση. Πρόκειται, δηλαδή, για κάτι σαν μια χρωστική ή όποια αρχίζει να είναι μόλις αισθητή σ' ένα ύγρο, κατόπιν γίνεται πιο αισθητή, επιβάλλεται στο χρώμα του υγρού, και, κατόπιν πάλιν, ελαττώνεται, ή και —αίσθητά— χάνεται εντελώς. Η στιγμή του πλέον έντονου χρωματισμού είναι εκείνη όπου μπορούμε —ή επιβάλλεται— να θέσουμε μία τομή, να διαπιστώσουμε ότι περάσαμε στην αίχμη μιᾶς περιόδου.

Τρίτη εικόνα, αυτή χαριτωμένη, αγροτική, ποιμενική· την έχω δανεισθεῖ πολύ ευχαρίστως από κάποιον πολύ πλούσιο, από τον όποιο εύκολα δανειζόμαστε. Είναι ο Βολταῖρος· για να παραστήσει αυτές τις ανισότητες που χαρακτηρίζουν την ιστορία, διαφορετικές ποσότητες, οι όποιες κανονικά μεταβάλλουν σχέση, και μόνο σπάνια παραμένουν σε σταθερή αναλογία, γράφει ότι «σχεδὸν πάντα» κοντά στο μεγάλο κοπάδι υπάρχει και ένα μικρό. Για λόγους τούσ όποιους συχνά μπορούμε να ανιχνεύσουμε (ὄχι πάντοτε, και τούτο είναι από τις μόνιμες φροντίδες του ιστοριογράφου), ή μεταβολή τῶν αναλογιῶν γίνεται ένιοτε τόσο μεγάλη, ὥστε, σε κάποιαν ἐπιμήρη μεταβατική περίοδο, καταντάει τὸ μεγάλο κοπάδι να έχει γίνει μικρό, και τὸ μικρό να έχει τονίσει κυριαρχικά τὴ δική του παρουσία.

Ὅστόσο, αυτές ὅλες οἱ περιγραφές, τὰ σύμβολα, οἱ παρομοιώσεις, ἀφενὸς μᾶς δίνουν με τεκμήρια ποσοτικά, δηλαδή ἀντικειμενικά, τὴν δυνατότητα να ἀναχθοῦμε σε τομές, ὄχι πια ἀυθαίρετες ἢ δανεισμένες, ἀλλὰ προσδιορισμένες ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῶν μελετῶν μας· ἔμως ἀφετέρου ἐπιλύουν ἐπίσης ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὰ σημαντικὰ προβλήματα για τὰ ὅποια μιλήσαμε, ἀπὸ ἐκεῖνα πού, ἰδίως στὰ χρόνια μας, ἐπιβλήθησαν στὴν ἱστορική και ἱστοριονομική ἐπιστήμη: τὸ θέμα τῶν μετρήσεων, δηλαδή τὴν ποσοτική, τὴν ἀντικειμενική ἱστορία, τὴν ὅποια ζητοῦν με ἐπιμονή οἱ σημερινοὶ ἱστοριογράφοι. Ἡ θέληση αὐτὴ δὲν συνδέεται ἀπαραιτήτως με παραμερισμὸ τῆς ποιοτικῆς θεώρησης: ὅπουδῆποτε ἔχουμε φαινόμενα τῶν ἀτομικῶν ἢ τῶν συλλογικῶν συνειδήσεων, τῶν ἀτομικῶν ἢ τῶν συλλογικῶν δράσεων και ἀντιδράσεων, μπορούμε, εἴμαστε ἐλεύθεροι, εἶναι, νομίζω, φρόνιμο, να εἰσάγουμε τὴν πυκνότητα τῶν φαινομένων πού μᾶς ἐνδιαφέρουν: μία ἔννοια, δηλαδή, ἢ ὅποια ἐπιτρέπει τὴν μέτρηση ἐπάνω σε ἀντικείμενα τὰ ὅποια ἀλλοῶς θὰ ἦταν ἐξαρτημένα ἀπὸ μόνες τῆς διαθέσεις τοῦ ἐρευνητῆ.

Τὰ δύο δηλαδή προβλήματα πού ἐγγράφονται στὸν τίτλο μας ἔχουν κοινὴ λύση, κοινὸ παρονομαστή, ὁ ὅποιος μᾶς ἐπιτρέπει να τὰ συνεξετά-

σουμε και να τὰ θεωροῦμε ὡς δύο πτυχές ἑνὸς καὶ μόνου σκοπομένου. Ἡ διαπραγμάτευση τῶν σημαντικῶν αὐτῶν γιὰ τὴν ἐπιστήμη μας θεμάτων, ἐπεδίωξα νὰ γίνῃ πειστικὴ καὶ σύντομη. Στὴν συντομία ἐπέτυχα· εὐχομαι νὰ μὴν ἀπέτυχα ὁλότελα στὴν πειστικότητά. Πάντως, σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν προσοχὴ μὲ τὴν ὁποία μὲ ἀκούσατε· ἐλπίζω οἱ ἀναλύσεις τῆς ὁποῖας σᾶς ἐπρότεινα, νὰ μὴν σᾶς ἐφάνηκαν πολὺ ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τὸν σκοπὸ τους.

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ